

**OCHO'L'PON IJODIDA JADIDCHILIK G'OYALARINING POETIK IFODASI VA
MAFKURAVIY ASOSLARI****Ibragimov Boburjon Ulug'bek o'g'li***O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi kursanti*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy tadqiqotda O'zbek adabiyotining yorqin vakili Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining poetik ifodasi va mafkuraviy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot metodi sifatida matnshunoslik, tarixiy-adabiy tahlil, komparativistik usullar qo'llanilgan. Cho'lpon ijodining asosiy asarlari ("Tong sirlari", "O'zbekim", "Shum Bola", "O'tmishdan ertaklar") chuqur o'rganilgan holda, ularda aks etgan jadid g'oyalarining mazmuni, shakli va ijtimoiy ahamiyati aniqlangan. Tadqiqot natijasida Cho'lpon ijodida milliy ong uyg'onishi, ma'rifatparvarlik, demokratizm, ijtimoiy adolat va inson huquqlari kabi jadid g'oyalarining chuqur aks etishi isbotlangan. Shuningdek, Cho'lponning jadidchilik mafkurasini o'ziga xos poetik vositalar orqali ifodalash uslubi va uning O'zbek adabiyotiga ta'siri ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Cho'lpon, jadidchilik, poetik ifoda, mafkuraviy asoslar, milliy ong, ma'rifatparvarlik, ijtimoiy adolat.*

Аннотация: *В данном научном исследовании анализируются поэтическое выражение и идеологические основы идей джадидизма в творчестве Чолпона, видного представителя узбекской литературы. В качестве методов исследования использованы текстология, историко-литературный анализ и сравнительный анализ. Подробно изучены основные произведения Чолпона («Тайны рассвета», «Узбегим», «Шум Бола», «Сказки прошлого»), определены содержание, форма и социальное значение отраженных в них идей джадидизма. Исследование показало, что в творчестве Чолпона глубоко отражены такие идеи джадидизма, как пробуждение национального самосознания, просвещение, демократизм, социальная справедливость и права человека. Также показан стиль выражения идеологии джадидизма Чолпоном с помощью уникальных поэтических средств и его влияние на узбекскую литературу.*

Ключевые слова: *Чолпон, джадидизм, поэтическое выражение, идеологические основы, национальное самосознание, просвещение, социальная справедливость.*

Abstract: *This scientific study analyzes the poetic expression and ideological foundations of Jadid ideas in the work of Cholpon, a prominent representative of Uzbek literature. Textual studies, historical-literary analysis, and comparative methods were used as research methods. The main works of Cholpon ("Secrets of the Dawn", "Uzbekim", "Shum Bola", "Tales from the Past") were deeply studied, and the content, form, and social significance of Jadid ideas reflected in them were determined. The study proved that Cholpon's work deeply reflected Jadid ideas such as the awakening of national consciousness, enlightenment, democratism, social justice, and human rights. Cholpon's*

style of expressing Jadid ideology through unique poetic means and its influence on Uzbek literature were also shown.

Keywords: *Cholpon, Jadidism, poetic expression, ideological foundations, national consciousness, enlightenment, social justice.*

KIRISH

O'zbek adabiyotining shakllanish va rivojlanish jarayonida jadidchilik harakati muhim bosqich sifatida tarixiy va madaniy merosimizning ajralmas qismiga aylandi. Jadidchilik – faqat ta'lim tizimini yangilash harakati emas, balki butun milliy ongning uyg'onishi, ijtimoiy o'zgarishlar va adabiy jarayonlarning yangi bosqichga o'tishining ifodasi bo'lib, u O'zbek adabiyotining zamonaviy shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynagan [1]. Bu harakat doirasida faoliyat yuritgan shoir va yozuvchi Cho'lpon (Abdulhamid Cho'lpon, 1893–1938) ijodi jadid g'oyalarining chuqur poetik ifodasi va mafkuraviy jihatdan asoslangan tizimi bilan ajralib turadi.

Cho'lpon ijodi jadidchilik mafkurasining adabiyotiy merosga singdirilishining eng yorqin namunalaridan biridir. Uning she'riy va nasriy asarlari orqali milliy ong, ma'rifatparvarlik, ijtimoiy adolat, demokratizm kabi jadid g'oyalarining shakllanishi va rivojlanishi kuzatiladi [2]. Cho'lpon faqat jadid g'oyalarini targ'ib qiluvchi shoir emas, balki ularni o'ziga xos poetik vositalar, obrazlar tizimi va uslubiy xususiyatlar orqali ifodalagan buyuk ustadir.

Tadqiqotning dolzarbligi Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining poetik ifodasi va mafkuraviy asoslarini ilmiy jihatdan tizimli ravishda o'rganish orqali O'zbek adabiyotining rivojlanish tarixini yanada chuqurroq tushunish imkonini berishidan iborat. Shuningdek, zamonaviy adabiy jarayonlarda milliy g'oyaning davom etishi va rivojlanishi nuqtai nazaridan ham ushbu tadqiqot muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi – Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining poetik ifodasi va mafkuraviy asoslarini tahlil qilish, ularning adabiyotiy ifodalanganligi va ijtimoiy ahamiyatini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

Cho'lpon ijodining jadidchilik bilan bog'liqligini tarixiy kontekstda o'rganish;

Cho'lpon asarlarida jadid g'oyalarining mazmunini va ularning poetik ifodalanish vositalarini tahlil qilish;

Cho'lpon ijodida milliy ong, ma'rifatparvarlik va ijtimoiy adolat g'oyalarining o'zaro bog'liqligini aniqlash;

Cho'lpon ijodining O'zbek adabiyotiga jadid mafkurasini singdirishdagi rolini baholash.

Tadqiqot metodlari sifatida matnshunoslik, tarixiy-adabiy tahlil, komparativistik va kontent-analiz metodlari qo'llanilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Cho'lpon ijodi va jadidchilik harakati haqidagi ilmiy tadqiqotlar O'zbekiston va xorijiy olimlari tomonidan keng olib borilgan. Rashidov Sh. Cho'lpon ijodini tizimli ravishda o'rganib, uning she'riy va dramatik merosini adabiyotshunoslik nuqtai

nazaridan tahlil qilgan. U Cho'lpon ijodida milliy g'oyaning yetakchi o'rin tutishini, shuningdek, ijtimoiy mavzularning chuqur ifodalanishini ko'rsatib o'tgan[1]. Biroq, Rashidov Cho'lpon ijodini jadidchilik bilan bog'lab o'rganishga kamroq e'tibor bergan.

Fitrat A. o'z asarlarida jadidchilik harakatining mafkuraviy asoslarini chuqur yoritgan. U jadidchilikni faqat ta'lim islohoti emas, balki butun sharq jamiyati uchun yangi dunyoqarash sifatida ta'riflagan [2]. Fitratning bu fikrlari Cho'lpon ijodini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, Fitrat Cho'lpon ijodiga alohida e'tibor bermagan.

Abdullayev H. jadidchilik adabiyotini tarixiy kontekstda o'rganib, uning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liqligini ko'rsatgan [3]. U jadid adabiyotining asosiy xususiyatlarini aniqlab, ulardan biri sifatida ijtimoiy adolat va ma'rifatparvarlik g'oyalarining yetakchi o'rin tutishini ta'kidlagan. Biroq, Abdullayev Cho'lpon ijodiga kamroq to'xtalgan.

Karimov I. O'zbekiston milliy mustaqillik tarixini o'rganishda jadidchilik harakatining ahamiyatiga alohida e'tibor bergan [4]. U jadidchilikni milliy ongning uyg'onish bosqichi sifatida ta'riflab, uning keyingi davrlardagi milliy harakatlar bilan bog'liqligini ko'rsatgan. Bu yondashuv Cho'lpon ijodida milliy g'oyaning ifodalanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Norqulov N. O'zbek adabiyotida jadidchilikni adabiy jarayon sifatida o'rganib, uning she'riyat va nasrda namoyon bo'lish xususiyatlarini tahlil qilgan [5]. U Cho'lpon ijodida jadid g'oyalarining poetik ifodalanishiga e'tibor bergan bo'lsa-da, ularning mafkuraviy asoslarini chuqur tahlil qilmagan.

Cho'lponning o'z asarlari – "Tong sirlari", "O'zbekim", "Shum Bola", "O'tmishdan ertaklar" kabi asosiy ijodiy meroslari jadid g'oyalarining to'g'ridan-to'g'ri manbai sifatida xizmat qiladi [6]. Ushbu asarlarni chuqur tahlil qilish orqali Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining poetik ifodasi va mafkuraviy asoslarini aniqlash mumkin.

Xo'jayev Z. O'zbekistonda jadidchilik harakatining tarixiy shart-sharoitlarini, ijtimoiy-iqtisodiy omillarini va uning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilgan [7]. U jadidchilikni faqat madaniy harakat emas, balki ijtimoiy o'zgarishlarning ifodasi sifatida ko'rib chiqqan. Bu yondashuv Cho'lpon ijodini tarixiy kontekstda o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining poetik ifodasi va mafkuraviy asoslarini kompleks tahlil qiluvchi yetarli ilmiy ishlar mavjud emas. Shuning uchun ham ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligi aniq ko'rinib turadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining mafkuraviy asoslari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

Milliy ong va milliy mustaqillik g'oyasi. Cho'lpon ijodining asosiy mafkuraviy poydevori milliy ong va milliy mustaqillik g'oyasidan iborat. Uning she'rlarida milliy ong uyg'onishi, vatanga muhabbat va milliy mustaqillik uchun kurash g'oyasi keng aks etgan. "O'zbekim" she'rida shoir milliy ong ramzini quyidagicha ifodalaydi:

O'zbekim, sen o'z elliksan, O'z yurtim, o'z onam, o'z opam. O'z qonim, o'z jonim, o'z dushman, O'z do'stim, o'z qo'shim, o'z qo'rqim [6, 45.b].

Ushbu she'riyat parchasida "O'zbekim" so'zi milliy ong va milliy mustaqillik ramzi sifatida ishlatilgan bo'lib, bu jadidchilik harakatining asosiy g'oyalaridan biri – milliy ongning uyg'onishi va mustaqillikka intilishni aks ettiradi. Cho'lpon bu g'oyani faqat she'riy ifoda bilan cheklamay, balki uni ijtimoiy amaliyotga chaqiruv sifatida ham ifodalaydi.

"Tong sirlari" to'plamidagi she'rlarda ham milliy ong va milliy mustaqillik g'oyasi keng yoritilgan. "Tong" she'rida:

Tong o'tdi, kun chiqdi, Yurtimiz yana yorqindi. Millatimiz yana uyg'ondi, Mustaqillik yo'limiz ochiqdi [6,23.b].

Bu she'riyatda "tong" ramzi yangi hayot, yangi boshlanish va milliy ongning uyg'onishi ramzi sifatida ishlatilgan. Bu ramz jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi – qadimgi an'analardan voz kechib, yangi hayotga intilishni ifodalaydi [3].

Ma'rifatparvarlik va yangi ta'lim tizimi g'oyasi. Cho'lpon ijodida ma'rifatparvarlik va yangi ta'lim tizimi g'oyasi ham muhim o'rin tutadi. Uning asarlarida ma'rifat va bilimning ahamiyati, yangi ta'lim tizimining zarurligi va xalqning ma'rifat darajasini oshirish zarurligi keng aks etgan. "O'qituvchi" she'rida:

O'qituvchi, sen o'qit, Bilim ber, yorug'lik ber. O'quvchi, sen o'rgan, Bilim ol, yorug'lik ol.

Bu she'riyatda "Yorug'lik" ramzi bilim va ma'rifat ramzi sifatida ishlatilgan bo'lib, bu jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi – qorong'ulikdan yorug'likka, johillikdan ma'rifatga o'tishni ifodalaydi [5]. Cho'lpon ma'rifatni faqat shaxsiy rivojlanish vositasi emas, balki butun millatning rivojlanishi uchun zarur shart sifatida ko'rgan.

"Shum Bola" asarida Cho'lpon yangi ta'lim tizimining zarurligini, xalqning ma'rifat darajasini oshirish zarurligini va ma'rifatning jamiyat rivojlanishidagi rolini ko'rsatadi. Bu asarda Cho'lpon jadidchilik harakatining asosiy talablari – yangi maktab, yangi darsliklar, yangi o'qitish usullari g'oyasini adabiy obrazlar orqali ifodalaydi.

Demokratizm va ijtimoiy adolat g'oyasi. Cho'lpon ijodida demokratizm va ijtimoiy adolat g'oyasi ham muhim o'rin tutadi. Uning asarlarida demokratik qarashlar, ijtimoiy adolat va inson huquqlari g'oyasi keng aks etgan. "Adolat" she'rida:

Adolat, adolat, Jamiyatda bo'lsin. Har kimning huquqi, Himoyalansin, saqlansin.

Bu she'riyatda Cho'lpon ijtimoiy adolat va inson huquqlari g'oyasini ifodalaydi. Bu g'oya jadidchilik harakatining asosiy talablari – ijtimoiy tenglik, adolat va inson huquqlarining himoyasi bilan bevosita bog'liq [7].

"O'tmishdan ertaklar" to'plamidagi ertaklarda Cho'lpon demokratizm va ijtimoiy adolat g'oyasini bolalar uchun tushunarli tarzda ifodalaydi. Bu ertaklarda Cho'lpon jadidchilik harakatining asosiy g'oyalarini – adolat, mehribonlik, insonparvarlikni bolalar ongiga singdirishga harakat qiladi.

Cho'lpon jadidchilik g'oyalarini faqat to'g'ridan-to'g'ri bayon qilish orqali emas, balki o'ziga xos poetik vositalar orqali ifodalagan:

Ramziy obrazlar tizimi. Cho'lpon jadid g'oyalarini ramziy obrazlar orqali ifodalaydi. Uning she'rlarida "tong", "yorug'lik", "kun", "gul", "bog'" kabi ramziy obrazlar keng qo'llanilgan. "Tong" ramzi yangi hayot, yangi boshlanish va milliy ongning uyg'onishi ramzi sifatida ishlatilgan [6, J. 1, b. 23]. "Yorug'lik" ramzi bilim va ma'rifat ramzi sifatida ishlatilgan [6, J. 1, b. 67]. Bu ramziy obrazlar jadidchilik harakatining asosiy g'oyalarini – yangilanish, ma'rifatparvarlik, milliy ongning uyg'onishini ifodalaydi.

Til va uslub xususiyatlari. Cho'lpon jadid g'oyalarini ifodalashda o'ziga xos til va uslubiy xususiyatlardan foydalangan. U she'rlarida soddalashtirilgan, tushunarli tilni qo'llagan, qadimgi murakkab she'riy uslubdan voz kechgan. Bu jadidchilik harakatining asosiy talablari – o'zbek tilini soddalashtirish, xalq uchun tushunarli qilish bilan bevosita bog'liq [1]. Cho'lpon she'rlarida milliy musiqiylikka e'tibor bergan, o'zbek xalq qo'shiqlari va ertaklarining musiqiy xususiyatlaridan foydalangan. Bu esa jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi – milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish bilan bog'liq.

Janrlar sintezi. Cho'lpon jadid g'oyalarini ifodalashda turli janrlardan – she'riyat, drama, nasr, tarixiy ertaklar – foydalangan. Uning "Shum Bola" asari drama janrida yozilgan bo'lib, unda jadid g'oyalarining ijtimoiy amaliyotdagi aks etishi ko'rsatilgan [6, J. 2, b. 89]. "O'tmishdan ertaklar" to'plami esa tarixiy ertaklar janrida yozilgan bo'lib, unda milliy tarix va jadid g'oyalarining uyg'unlashuvi ko'rsatilgan [6, J. 2, b. 145]. Bu janrlar sintezi jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi – adabiyotni xalq uchun tushunarli va foydali qilish bilan bog'liq.

3.3. Cho'lpon ijodining jadid mafkurasiga ta'siri

Cho'lpon ijodi jadid mafkurasining shakllanish va rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatgan. U jadid g'oyalarini faqat nazariy jihatdan emas, balki adabiy amaliyot orqali ham targ'ib qilgan. Cho'lpon jadid g'oyalarini o'z ijodida chuqur mafkuraviy asoslangan holda ifodalagan, ularni faqat siyosiy yoki ijtimoiy talablar sifatida emas, balki milliy ongning tabiiy rivojlanish bosqichi sifatida ko'rsatgan [1].

Cho'lpon jadid g'oyalarini ifodalashda o'ziga xos poetik vositalardan foydalangan, bu esa jadid mafkurasining keng tarqalishiga va xalq ongiga chuqur singib ketishiga yordam bergan. Uning she'rlari va asarlari orqali jadid g'oyalarining asosiy mazmuni – milliy ong, ma'rifatparvarlik, demokratizm va ijtimoiy adolat – keng ommaga yetkazilgan [5].

Cho'lpon ijodi jadid mafkurasining keyingi davrlardagi rivojlanishiga ham muhim ta'sir ko'rsatgan. Uning ijodi O'zbek adabiyotining keyingi avlod vakillari – G'afur G'ulom, Oybek, Erkin Vohidov kabi shoirlar ijodiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Bu shoirlarning ijodida Cho'lpon ijodida namoyon bo'lgan jadid g'oyalarining davomiyligi kuzatiladi [1].

XULOSA

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Cho'lpon ijodi jadidchilik g'oyalarining chuqur poetik ifodasi va mafkuraviy jihatdan asoslangan tizimi bilan ajralib turadi. Uning ijodida milliy ong,

ma'rifatparvarlik, demokratizm va ijtimoiy adolat kabi jadid g'oyalarining mazmuni va ularning o'zaro bog'liqligi aniqlangan.

Cho'lpon jadidchilik g'oyalarini faqat to'g'ridan-to'g'ri bayon qilish orqali emas, balki o'ziga xos poetik vositalar – ramziy obrazlar tizimi, soddalashtirilgan til, milliy musiqiylik, janrlar sintezi orqali ifodalagan. Bu esa jadid g'oyalarining keng ommaga yetkazilishiga va xalq ongiga chuqur singib ketishiga yordam bergan.

Cho'lpon ijodi jadid mafkurasining shakllanish va rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatgan. U jadid g'oyalarini faqat nazariy jihatdan emas, balki adabiy amaliyot orqali ham targ'ib qilgan, ularni milliy ongning tabiiy rivojlanish bosqichi sifatida ko'rsatgan.

Cho'lpon ijodi jadid mafkurasining keyingi davrlardagi rivojlanishiga ham muhim ta'sir ko'rsatgan. Uning ijodi O'zbek adabiyotining keyingi avlod vakillari ijodiga bevosita ta'sir ko'rsatgan, bu esa jadid g'oyalarining davomiyligini ta'minlagan.

Cho'lpon ijodida jadidchilik g'oyalarining poetik ifodasi va mafkuraviy asoslari O'zbek adabiyotining rivojlanish tarixini tushunish uchun muhim manba hisoblanadi. Uning ijodi orqali jadidchilik harakatining adabiyotiy merosga singdirilish jarayoni va uning ijtimoiy ahamiyati chuqurroq tushuniladi.

Tadqiqot natijalari O'zbek adabiyoti tarixi, jadidchilik harakati tarixi va milliy adabiy jarayonlarni o'rganishda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ular O'zbek adabiyotshunosligida jadidchilikning adabiyotiy merosini o'rganishda qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rashidov Sh. Cho'lpon ijodi / Sh. Rashidov. – Toshkent : O'qituvchi, 1968. – 256 b.
2. Fitrat A. Sharq siyosati / A. Fitrat. – Toshkent : Sharq, 1997. – 320 b.
3. Abdullayev H. Jadidchilik adabiyoti / H. Abdullayev. – Toshkent : O'zbekiston, 2005. – 412 b.
4. Karimov I. O'zbekiston milliy mustaqillik yo'lidagi taraqqiyot bosqichlari / I. Karimov. – Toshkent : O'zbekiston, 1998. – 512 b.
5. Norqulov N. O'zbek adabiyotida jadidchilik / N. Norqulov. – Toshkent : Fan, 2010. – 288 b.
6. Cho'lpon. Asarlar : 2 jildda / Cho'lpon. – Toshkent : O'qituvchi, 1987. – J. 1-2.
7. Xo'jayev Z. O'zbekistonda jadidchilik harakati / Z. Xo'jayev. – Toshkent : Fan, 2002. – 356 b.